

(NE)PRELAŽENJE UZLAZNIH NAGLASAKA NA PRETHODNI SLOG

Sažetak

Rad se bavi problematikom prelaženja uzlaznih naglasaka na slog ispred u nekim riječima nastalim prefiksacijom. Pravilo hrvatske ortoepije o prelaženju naglasaka na slog ispred ističe kako samo silazni naglasci mogu prelaziti na prethodni slog. Navest će se neki primjeri iz aktualnih rječnika hrvatskog jezika koji su u suprotnosti s tim pravilom te pokazati kako te riječi izgovaraju suvremeni govornici hrvatskog jezika. U rječnicima i savjetnicima nude se dvostruka rješenja – naglasak nove riječi ima isti naglasak kao ishodišna riječ ili prelazi na prethodni slog i metatonira – postaje kratkosilazni.

Napravljena je manja anketa među modelskim govornicima. Pretpostavljalo se da oni neće prebacivati naglasak na slog ispred jer će poštovati pravilo o neprelaženju uzlaznih naglasaka.

Rezultati ankete pokazuju da modelski govornici ponudene primjere gotovo uvijek izgovaraju s naglaskom na prvom slogu (prebacuju uzlazne naglaske). To isto čine i štokavci (koji nisu modelski govornici), ali nešto rjeđe. Moglo bi se govoriti o hiperkorekciji da kodificirana norma (rječnici i priručnici) ne bilježe i takva naglasna rješenja. Ostaje otvoreno pitanje kako interpretirati tu pojavu.

Ključne riječi: uzlazni naglasci, prelaženje uzlaznih naglasaka, hiperkorekcija, ortoepija, hrvatski jezik

1. UVOD

Pravila o distribuciji hrvatskih naglasaka nisu bez izuzetaka. Primjerice, silazni naglasci mogu biti samo na prvom slogu, ali se u složenicama, stranim jezično neusvojenim učenim riječima, stranim imenima i kraticama te nekim oblicima paradigme (genitiv množine imenica s nepostojanim a) dopušta silazni na nepočetnom slogu (Škarić, 1991: 324). Silazne naglaske imaju jednosložne riječi, na posljednjem slogu nema naglasaka jer su odatle već prešli naprijed (što znači da to pravilo može vrijediti samo za hrvatske riječi). Ispred naglašenog sloga je kratak slog jer su prefiksi i proklitike kratkih slogova. Govornici kojima štokavski nije materinski idiom, često ne razlikujući uzlazne od silaznih naglasaka u prefigiranim tvorenicama, hiperkorektno će prenositi i uzlazne naglaske na prefiks. S proklitikama to ne čine. U radu s profesionalnim govornicima HRT-a često sam se susretala s problemom hiperkorekcije – govornici bi izgovarali: ĩstaknuti, õsvanuti, prõčitati, prõgoniti, põduzimati... Izgovarali bi kratkosilazni naglasak na prvom slogu umjesto kratkouzlaznog na drugom slogu. U *Hrvatskom jezičnom savjetniku*,

ali i u aktualnim rječnicima hrvatskog jezika zabilježeni su neki naglasci koji bi prema pravilu o neprelaženju uzlaznih naglasaka na slog ispred bili pogrešni: nadomak, suvozač. Obje riječi imaju kratkosilazni naglasak, ali su istodobno zabilježene i s kratkouzlaznim na drugom slogu.

2. METODA

Odabrano je nekoliko riječi nastalih prefiksacijom u kojih ishodišna riječ ima uzlazni naglasak: nablizu, nadomak, sugovornik, suvozač, suvozačica te su promatrani njihovi naglasni oblici u aktualnim rječnicima hrvatskog jezika i *Jezičnom savjetniku*. Potom su dani na ovjeru modelskim govornicima (profesorima i nastavnici hrvatskog jezika, novinarima i spikerima) i govornicima štokavskog dijalekta koji nisu modelski, kojima javni govor nije dio profesije. Tablica 1 pokazuje kako su ti primjeri označeni u aktualnim rječnicima hrvatskog jezika: *Rječniku hrvatskoga jezika* (Šonje, 2000), *Hrvatskom jezičnom savjetniku* (Hudeček i sur., 1999) i Anićeve *Rječniku hrvatskoga jezika* (1998).

Tablica 1. Naglasci u aktualnim rječnicima hrvatskog jezika i *Jezičnom savjetniku*
Table 1. Accents in contemporary Croatian dictionaries and *Jezični savjetnik*

Šonje (2000)	Anić (1998)	Hudeček i sur. (1999)
blízu – nàblizu	blízu – nema nablizu	blízu – nàblizu
dòmak – nadòmak	dòmak – nadòmak	dòmak – nàdomak i nadòmak
govòrnìk – sùgovòrnìk	gòvòrnìk – sùgovòrnìk	govòrnìk i gòvòrnìk – sùgovòrnìk
vòzāč – suvòzāč	vòzāč – suvòzāč	vòzāč – suvòzāč i sùvozač
vozàčica – suvozàčica	vozàčica – suvozàčica	vozàčica – suvozàčica

Sukus suvremenih smjerova prozodije obrazlaže Škarić (1988) navodeći, između ostalog, tendenciju prema hiperkorekciji – prebacivanje uzlaznih naglasaka na proklitiku. Pitanje je: nisu li naglasci nàdomak ili nàblizu (ishodišne riječi: dòmak, blízu) zapravo hiperkorekcija?

Pedeset modelskih govornika čitalo je ponuđene riječi, a njihove naglaske bilježila sam u suradnji s Rankom Đurđević, lektoricom HTV-a. Tablica 2 pokazuje kako su ih oni izgovorili.

Tablica 2. Naglasci modelskih govornika (N = 50)

Table 2. Accents of competent speakers (N = 50)

Riječi	Modelski
nablizu	nàblizu 35 nablìzu 15
nadomak	nàdomak 44 nadòmak 6
sugovornik	sùgovornik 45 sugovòrnik 5
suvozač	sùvozač 50
suvozačica	sùvozačica 3 suvozačica 46 suvozačica 1

3. HIPOTEZE I CILJEVI

S obzirom na štokavsku osnovicu hrvatskog standardnog jezika pretpostavilo se da su i u štokavskom narječju moguća prebacivanja uzlaznih naglasaka na slog ispred. Stoga su uz modelske i štokavski govornici koji nisu modelski čitali ponudene riječi.

4. REZULTATI I RASPRAVA

Zanimljivo je da dio (čak 15!) govornika u novoj riječi čuva naglasak ishodišne riječi što ne donosi ni jedan rječnik, a ni savjetnik. Naime, čak je 15 govornika izgovorilo riječ nablizu s dugouzlaznim na drugom slogu. I u riječi nadomak, njih šestero nastojalo je sačuvati ishodišni naglasak. Riječ suvozač nijedan ispitanik nije izgovorio s ishodišnim naglaskom, a jedino je u tom obliku (s kratkouzlaznim na drugom slogu) donose aktualni rječnici.

Štokavski nemodelski govornici su još više nego modelski govornici nastojali sačuvati naglasak ishodišne riječi što donosi tablica 3.

Škarić (2002) naglašava da je u dijalektima vrlo rasprostranjeno neoslabljeno prebacivanje naglasaka na čelni položaj u riječi. Međutim, u ovim primjerima govornici štokavskog narječja više od modelskih i više od kodifikacije nastoje zadržati naglasak osnovnog oblika riječi.

Tablica 3. Naglasci štokavskih govornika (N = 50)

Table 3. Accents of Stocavian speakers (N = 50)

Riječi	Štokavci
nablizu	nàblizu 27 nablízu 23
nadomak	nàdomak 40 nadòmak 10
sugovornik	sùgovornik 50
suvozač	sùvozač 50
suvozačica	suvožàčica 47 sùvozačica 3

Opažamo da štokavski govornici, nešto više nego modelski čuvaju uzlazni naglasak ishodišne riječi u primjerima nablizu i nadomak.

Škarić (2002) govori o skupu naloga koji utječu na gramatičko preoblikovanje naglasaka te ih je prema njihovoj hijerarhijskoj snazi u klasičnom standardnom idiomu poredao na sljedeći način:

1. Izvedi prozodijsku konturu te riječi kako si zapamtio da najčešće govore tu riječ u tom obliku uzorni govornici! To je prepuštanje svojem organskom novoštokavskom idiomu za koji se čvrsto vjeruje da je uzoran.
2. Metatoniraj dugouzlazni naglasak iz polaznog oblika u dugosilazni, kakav je alomorfirani oblik prezenta, genitiva množine, vokativa jednine i ženskoga gramatičkoga parnjaka! Ovaj nalog pripada nesvjesnom jezičnom znanju, dubinski je jezični oblik za opći hrvatski.
3. Ne izgovaraj silazni naglasak na nepočetnom slogu! Ovaj nalog je najjači.
4. Zadrži naglasak na slogu osnovnog oblika riječi! Ovim se nalogom preoblikovanoj riječi nastoji sačuvati njezin identitet.
5. Prebaci silazni naglasak oslabljeno na slog ispred!
6. Prebaci naglasak neoslabljeno na čelni položaj u riječi! Ovaj je nalog dijalektalno rasprostranjeniji od oslabljenog prebacivanja.
7. Zadrži isti temeljni naglasak (dugouzlazni i zagrebački) na istome slogu!
8. Zadrži svoj nestandardni naglasak! Govornik izgovara naglasak po svojoj govornoj navici.

Zanimljivo je da nalozi o zadržavanju mjesta naglasaka stoje ispred prebacivanja naglasaka u čelni položaj. U trima od pet analiziranih riječi aktualni rječnici taj nalog provode: nadomak, suvozač, suvozačica. Riječi nablizu i sugovornik imaju čelni naglasak. Zadržavanje temeljnog naglasaka na slogu osnovnog oblika riječi značajnije je u štokavaca, a modelski govornici su između kodifikacije i govornika štokavskog dijalekta. Naloga u općeprihvaćenom idiomu (kako se govori) Škarić je poredao sljedećim redoslijedom:

1. Zadrži naglasak na slogu osnovnog oblika riječi!
2. Metatoniraj dugouzlazni naglasak iz polaznog oblika u dugosilazni, kakav je alomorfirani oblik prezenta, genitiva množine, vokativa jednine i ženskoga gramatičkoga parnjaka!
3. Ne izgovaraj silazni naglasak na nepočetnom slogu!
4. Izvedi prozodijsku konturu te riječi kako si zapamtio da najčešće govore tu riječ u tom obliku uzorni govornici!
5. Prebaci silazni naglasak oslabljeno na slog ispred!
6. Zadrži isti temeljni naglasak (dugouzlazni i zagrebački) na istome slogu!
7. Zadrži svoj nestandardni naglasak!
8. Prebaci naglasak neoslabljeno na čelni položaj u riječi!

Prema vrijednosnom sudu slušanih općeprihvaćenih naglasaka nalozi su rangirani na sljedeći način:

1. Metatoniraj dugouzlazni naglasak iz polaznog oblika u dugosilazni, kakav je alomorfirani oblik prezenta, genitiva množine, vokativa jednine i ženskoga gramatičkoga parnjaka!
2. Zadrži naglasak na slogu osnovnog oblika riječi!
3. Zadrži isti temeljni naglasak (dugouzlazni i zagrebački) na istome slogu!
4. Zadrži svoj nestandardni naglasak!
5. Ne izgovaraj silazni naglasak na nepočetnom slogu!
6. Prebaci silazni naglasak oslabljeno na slog ispred!
7. Izvedi prozodijsku konturu te riječi kako si zapamtio da najčešće govore tu riječ u tom obliku uzorni govornici!
8. Prebaci naglasak neoslabljeno na čelni položaj u riječi!

U analizi promatranih riječi zadržat ćemo se na dvama nalogima:

- Zadrži naglasak na slogu osnovnog oblika riječi!
- Izvedi prozodijsku konturu te riječi kako si zapamtio da najčešće govore tu riječ u tom obliku uzorni govornici!

Zadržavanje naglasaka na slogu osnovnog oblika riječi u klasičnom idiomu je (tek) na petom mjestu, a prozodijska kontura štokavaca na prvome. U govorenju općeprihvaćenog idioma zadržavanje naglasaka osnovnog oblika riječi je na prvome mjestu, a nalog o prozodijskoj konturi uzornih govornika štokavaca na četvrtom. Vrijednosni sud slušanih naglasaka općeprihvaćenog idioma nalog o zadržavanju naglasaka ishodišne riječi također stavlja ispred prozodijske konture uzornih štokavaca.

Što bilježe naši rječnici i *Jezični savjetnik*? Rječnici su uglavnom ujednačeni. Ishodišni naglasak zadržavaju u riječima: nadòmak, suvòzač, suvozàčica. Riječ sugovornik ima silazni naglasak na prvom slogu, a ishodišna riječ kratkouzlazni na drugom slogu (govòrnik). Riječ nablizu nije zabilježena u Anićevu rječniku. Postoji samo prilog blizu s dugouzlaznim naglaskom. U *Rječniku hrvatskog jezika* nablizu ima kratkosilazni na prvom slogu. *Jezični savjetnik* nudi dubletna rješenja – čuvanje

naglasaka ishodišne riječ i kratkosilazni na prvom slogu u riječima: nadomak, suvozač. Samo kratkosilazni na prvom slogu imaju riječi: nablizu, sugovornik. Jedino riječ suvozačica ima ishodišni naglasak i nema dubletu. Postavlja se pitanje na što su se referirali normativci preporučujući kratkosilazni naglasak na prvom slogu i zanemarujući kratkouzlazni (i dugouzlazni) naglasak u ishodišnoj riječi? Klasični štokavski stavlja prozodijsku konturu uzornih govornika ispred pravila o zadržavanju naglasaka na slogu osnovnog oblika riječi. Pogledajmo kako govore uzorni govornici. U svim promatranim riječima prednost daju kratkosilaznom naglasaku na prvom slogu. Jedino riječ suvozačica čuva ishodišni naglasak (vozačica, suvozačica). Govornici štokavskog dijalekta u malo većem postotku čuvaju naglasak ishodišne riječi u riječima nadomak i nablizu, a gotovo su svi u riječima suvozač i sugovornik ostvarili kratkosilazni naglasak na prvom slogu. Riječ suvozačica i ovdje čuva svoj ishodišni naglasak.

Kako objasniti prelaženje uzlaznih slogova naprijed? U istraživanjima naglasnih oblika Varošaneć-Škarić (2001) navodi zalaganje nekih jezikoslovaca da se naglasak prebacuje na proklitiku i kod uzlaznih naglasaka: umjesto na vrijeme preporučuje se kratkosilazni na proklitici. Navodi da su takva nastojanja ostala na margini kodifikacije. Možda je oblik poput nablizu ipak rezultat takvih nastojanja?

Suvremena istraživanja poželjnosti naglasaka pokazuju da su silazni i kratki naglasci u suvremenom hrvatskom govoru poželjniji (Škarić i Lazić, 2002). Teško je vjerovati da su normativci takva sociofonetska zapažanja uzeli u obzir.

Na kraju valja razmotriti i mogućnost da ishodišna riječ zapravo uopće nije imala uzlazni naglasak. Neki štokavski govori (Škarić, 1991: 327) imaju kratkouzlazni vrlo sličan kratkosilaznom pa je logično objašnjenje da prefiksacijom nastane riječ s kratkosilaznim naglasakom na prvom slogu. Tako se, hipotetski, mogu objasniti naglasci riječi koje imaju ishodišni kratki naglasak. Međutim, riječ blizu ima dugouzlazni naglasak, a u *Rječniku hrvatskog jezika* (2000) nablizu također ima kratkosilazni naglasak na prvom slogu. Isto nalazimo i u *Jezičnom savjetniku* (1999).

5. ZAKLJUČAK

U ovom malenom uzorku riječi može se govoriti o odstupanju od pravila o neprelaženju uzlaznih naglasaka na slog ispred. Ne možemo tu pojavu okvalificirati kao vrlo raširenu u kodifikaciji iako je vrlo raširena u uporabi i u uporabi je onda (kada nije kodificirana) nazivamo pogreškom ili hiperkorekcijom. Primjere u rječnicima ne možemo nazvati pogreškama budući da su ovjereni i u uzornih govornika. Dubletna rješenja najviše donosi *Jezični savjetnik*. Zanimljivo je da riječ suvozač u rječnicima i u *Jezičnom savjetniku* čuva ishodišni naglasak (s tim da savjetnik dopušta i drugo rješenje – kratkosilazni na početku), a u modelskih se govornika kao i u svih ispitanih štokavaca ne čuva ishodišni naglasak dok riječ suvozačica čuva ishodišni naglasak samo u malom dijelu štokavaca. Pitanje jest je li pojava kodificiranja prelaženja uzlaznog naglasaka naprijed posljedica snažnog

utjecaja javnog govora, govora elektroničkih medija? Istraživanja pokazuju da su silazni i kratki naglasci u suvremenom hrvatskom govoru poželjniji (Varošanec-Škarić, 2001). Ako su takve zaključke hrvatski normativci razmatrali, onda se nameće pitanje zašto ne propuštaju i druge naglasne oblike koji su u javnom govoru također česti (doduše nisu nastali prefiksacijom), poput radijátor, organizátor, već ih donose u metatoniranom (izmišljenom) obliku: radijátor, organizátor. Obrazloženje da takve opcije mogu narušiti normu ne stoje jer ni uzorni štokavski govornici neće te riječi izgovoriti s dugouzlaznim naglaskom. Drugi govornici još manje. Ne postoje rječnici zbog norme nego zbog govornika ili – komu onda služe rječnici i savjetnici ako u njima nema ovjerenih naglasaka? Možda su ipak naglasni oblici poput radijátor, organizátor (označeno mjesto naglasaka općeprihvaćenog izgovora, ali ne i kvaliteta naglasaka) korak bliže prizatom općeprihvaćenom izgovoru?

REFERENCIJE

- Anić, V. (1998). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Hudeček, L. i sur (ur.) (1999). *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Šonje, J. (ur.) (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod i Školska knjiga.
- Škarić, I. (1988). *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, I. (1991). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U S. Babić i dr. (ur.), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*, 61-372. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus.
- Škarić, I. (2002). Naglasci iz suprotstavljenih pravila. *Govor XIX*, 2, 115-135.
- Škarić, I., Lazić, N. (2002). Vrijednosni sudovi o hrvatskim naglascima. *Govor XIX*, 1, 5-34.
- Varošanec-Škarić, G. (2001). Poželjnost nekih naglasnih oblika. *Govor XVIII*, 1, 33-44.

(NON)PASSING OF THE RISING ACCENTS ON THE PRECEDING SYLLABLE

Abstract

The paper deals with the problem of passing of the rising accents on the preceding syllable in some Croatian words made by prefixation. According to the general rule, only falling accents should pass on the preceding syllable. In older Croatian dictionaries words with rising accents are listed next to the words derived from them by prefixation. Those new words acquired the short falling accent on the initial syllable after prefixation. In contemporary Croatian dictionaries double forms of those derived words are listed: the new word retained the same accent after prefixation or the new word has the short falling accent on the initial syllable. It will be shown how those words are pronounced by two groups of Croatian speakers – model speakers and non-model speakers of Stokavian dialect.

It is presumed that model speakers will not use metatonia of rising accents because they are familiar with the general accentuation rule. Results are quite opposite to this presumption showing that model speakers pronounce those words with short falling accent on the initial syllable. Speakers of Stokavian dialect follow the same accentuation pattern but not as often as model speakers. The phenomenon cannot be defined as hypercorrection because this type of accentuation is listed in dictionaries. The question that remains is how these results and the phenomenon can be interpreted.

Key words: rising accents, fronting of the rising accents, hyper-correctness, orthoepy, Croatian